HALINA KIRYLUK
Politechnika Białostocka

**Proekologiczne zachowania i aktywność społeczności
lokalnych na obszarach recepcji turystycznej
województwa podlaskiego**

Wprowadzenie

Społeczność lokalna odgrywa istotną rolę w procesach rozwoju turystyki. Jest ona między innymi „konsumentem” lokalnych zasobów środowiska. Zachowania społeczności lokalnych, zarówno te codzienne, jak i prowadzona przez nich działalność gospodarcza ma istotny wpływ na stan i ochronę walorów przyrodniczych oraz kulturowych obszarów recepcji turystycznej. Ma to szczególne znaczenie na obszarach przyrodniczo cennych, które są preferowane do rozwoju ekoturystyki. Mieszkańcy są ważnym podmiotem, który może kreować atrakcyjność turystyczną szeroko rozumianego produktu turystycznego obszaru, zarówno w sferze przyrodniczej, jak i kulturowej.

Celem artykułu jest analiza proekologicznych zachowań i aktywności mieszkańców obszarów recepcji turystycznej województwa podlaskiego (obszarów przyrodniczo cennych) na rzecz ochrony środowiska i swojego miejsca zamieszkania. W ramach badań poszukiwano przede wszystkim odpowiedzi na następujące pytania: czy kryteria ekologiczne mają wpływ przy dokonywaniu codziennych zakupów, czy i jakie działania podejmują mieszkańcy na rzecz ochrony środowiska oraz swojego miejsca zamieszkania, czy mieszkańcy obszarów przyrodniczo cennych popierają działania na rzecz ochrony środowiska w sektorze turystycznym na terenie swojej gminy?

W pracy wykorzystano metodę bezpośredniego wywiadu standaryzowanego, przy użyciu kwestionariusza ankiety. Badania ankietowe przeprowadzono

w latach 2010–2011 na próbie 647 osób¹. Badaniem objęto mieszkańców głównych obszarów recepcji turystycznej województwa podlaskiego, które były jednocześnie obszarami przyrodniczo cennymi.

W pracy zastosowano również analizę porównawczą uzyskanych danych z wynikami badań dotyczącymi zachowań ekologicznych Polaków prowadzonymi w skali ogólnokrajowej.

1. Obszary przyrodniczo cenne województwa podlaskiego

Województwo podlaskie ma duży potencjał do rozwoju ekoturystyki. Jest to bowiem region, gdzie obszary przyrodniczo cenne objęte ochroną prawną stanowią zajmują 645 990,7 ha, co stanowi 32% jego ogólnej powierzchni.

Tabela 1

Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione w województwie podlaskim w 2012 roku

Lp.	Wyszczególnienie	Powierzchnia ogółem w ha
1.	Parki narodowe:	92 169,9
	Białowiecki Park Narodowy	10 517,3
	Biebrzański Park Narodowy	59 223,0
	Narwiański Park Narodowy	7350,0
	Wigierski Park Narodowy	15 079,6
2.	Rezerваты przyrody	23 755,5
3.	Parki krajobrazowe:	83 531,9*
	Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej	74 447,0
	Suwalski Park Krajobrazowy	6284,0
	Łomżyński Park Krajobrazowy Doliny Narwi	7353,5
4.	Obszary chronionego krajobrazu	444 209,4*
5.	Stanowiska dokumentacyjne	0,5
6.	Użytki ekologiczne	2184,4
7.	Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	139,1
	Ogółem	645 990,7

* Bez rezerwatów i pozostałych form ochrony przyrody położonych na terenie parku lub obszaru chronionego krajobrazu.

Źródło: Ochrona środowiska 2013. Informacje i opracowania statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013, s. 283, 297.

Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO) chronione w ramach Natura 2000 zajmują 543675,2 ha (26,9% powierzchni województwa), natomiast obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) – 579402,3 ha (28,7%)².

¹ Badania ankietowe przeprowadzono w ramach grantu Nr N N114 269734, pt. *Turystyka w województwie podlaskim w świetle zasad zrównoważonego rozwoju*, który był realizowany w latach 2008–2011 na Politechnice Białostockiej, pod kierunkiem dr. G. Dobrzańskiego.

Wiele obszarów przyrodniczo cennych województwa podlaskiego cechuje duża różnorodność biologiczna, zarówno flory jak i fauny, wysoki stopień naturalności ekosystemów, a także unikatowość w skali Polski, Europy i świata (np. Białowiecki czy Biebrzański Park Narodowy). Region postrzega się niekiedy jako „bank genów i gatunków” w skali europejskiej, który może spełniać ogólnoeuropejską funkcję usług zachowania różnorodności biologicznej³. Różnorodność biologiczna stanowi jeden z podstawowych elementów kapitału naturalnego regionu.

Cenne walory przyrodnicze stanowią silny „magnes” przyciągający turystów krajowych i zagranicznych. W 2012 roku parki narodowe województwa podlaskiego odwiedziło ogółem 275,1 tysięcy turystów, z tego najwięcej Białowiecki i Wigierski Park Narodowy. Biebrzański i Narwiański Park Narodowy są rzadziej odwiedzane przez turystów, ze względu na ograniczenia w ich pieszej penetracji (są to obszary bagienne i podmokłe).

Rysunek 1. Wielkość ruchu turystycznego w parkach narodowych województwa podlaskiego (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

Na obszarach przyrodniczo cennych objętych ochroną prawną ekoturystyka jest jedną z najbardziej pożądanых form turystyki. Jej istotą jest bowiem troska o jak najmniejszą ingerencję we wrażliwe ekosystemy oraz podnoszenie świadomości ekologicznej zarówno wśród turystów, organizatorów turystyki, jak i ludności

² Ochrona środowiska 2013. Informacje i opracowania statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013, s. 298.

³ D. Kielczewski, *Rozwój zrównoważony w skali regionalnej, Środowisko przyrodnicze – czynnik, czy bariera rozwoju?*, w: *Zrównoważony rozwój – aspekty rozwoju społeczności lokalnych*, Fundacja Forum Inicjatyw Rozwojowych, Białystok 2009, s. 33.

miejscowej. Szczególne znaczenie ma promowanie proekologicznych zachowań wśród społeczności lokalnych, gdyż ich postawy i zachowania mają duży wpływ na jakość i ochronę środowiska danego obszaru recepcji turystycznej, które jest podstawą długotrwałego rozwoju turystyki, a ekoturystyki w szczególności.

2. Wyniki badań ankietowych

Badania ankietowe mieszkańców województwa podlaskiego były realizowane na obszarach recepcji turystycznej, które cechowały się cennymi zasobami przyrodniczymi, takich jak: Puszcza Białowieska, Puszcza Knyszyńska, Dolina Biebrzy, Górna Dolina Narwi, Środkowa Dolina Narwi, Dolina Bugu, Pojezierze Augustowskie wraz z Puszcą Augustowską, Pojezierze Ełckie, Dolina Bugu.

Strukturę próby respondentów przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Struktura demograficzna próby według płci, wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania

Cecha	Liczba odpowiedzi	%
Płeć		
Mężczyzna	327	50,54
Kobieta	311	48,07
Wiek		
15–19 lat	49	7,57
20–24 lata	131	20,25
25–34 lata	119	18,39
35–44 lata	141	21,79
45–54 lat	135	20,86
55–64 lat	46	7,11
65 i więcej lat	19	2,94
Miejsce zamieszkania		
Wieś	254	39,26
Miasto do 20 tys. Mieszkańców	217	33,54
Miasto 20-100 tys. Mieszkańców	146	22,56
Miasto 200-500 tys. Mieszkańców	8	1,24
Wykształcenie		
Bez formalnego wykształcenia	36	5,56
Niepełne podstawowe	18	2,78
Podstawowe	45	6,96
Gimnazjalne	45	6,96
Zasadnicze zawodowe	57	8,81
Średnie zawodowe	106	16,38
Średnie ogólnokształcące	100	15,46
Policealne	68	10,51
Wyższe	167	25,81

Zródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

W celu poznania proekologicznych postaw i zachowań mieszkańców obszarów recepcji turystycznej województwa podlaskiego posiadających walory przyrodniczo cenne zadano respondentom pytania dotyczące ich codziennych nawyków i zachowań konsumenckich w zakresie zakupów oraz racjonalnego korzystania z zasobów środowiska.

Ankietowani za główne przesłanki stanowiące podstawę codziennych zakupów uważają przede wszystkim jakość produktu (78,25%), jego cenę (56,5%) oraz łatwość użytkowania (40,75%), przy czym na pierwszym miejscu najczęściej wymieniana była cena produktu (51,25%). Kryteria ekologiczne mają znaczenie jedynie dla niewielkiej części respondentów – niespełna co dziesiąty bierze je pod uwagę.

Tabela 3

Przesłanki stanowiące podstawę codziennych zakupów

Wyszczególnienie	Kryterium 1	Kryterium 2	Kryterium 3	Razem
	(w %)			
Cena	51,25	5,25	–	56,5
Jakość produktu	33	42	3,25	78,25
Łatwość użytkowania	7,5	21,75	11,5	40,75
Trwałość produktu	7,25	8,75	6,75	22,75
Kryteria ekologiczne	0,5	2,75	6,25	9,5
Oczekiwane korzyści	0,25	6,5	14,25	21
Koszty użytkowania	0,25	2,75	7,75	10,75
Wygląd	–	2,75	25	27,75
Inne	–	0,75	25,25	26
Brak odpowiedzi	–	6,75	3,25	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych (N = 400).

Kolejne pytania w kwestionariuszu ankiety obejmowały zagadnienia dotyczące działań podejmujących na rzecz ochrony środowiska oraz swojego miejsca zamieszkania i społeczności lokalnej. Respondenci mogli udzielić tutaj dowolną ilość odpowiedzi.

W zakresie działań na rzecz ochrony środowiska mieszkańcy najczęściej wymieniali oszczędzanie wody i energii (61,67%) oraz segregację odpadów (55,95%). Stosunkowo niewielu respondentów zwraca uwagę podczas zakupów na to, czy towary produkowane są w sposób uwzględniający ochronę środowiska (16,54%). Tylko co dziesiąty ankietowany deklaruje, że nie korzysta z prywatnego samochodu, bądź ogranicza jego użytkowanie. Strukturę działań podejmowanych przez mieszkańców na rzecz ochrony środowiska przedstawiono na rysunku 2.

Rysunek 2. Działania podejmowane przez mieszkańców na rzecz ochrony środowiska (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych (N = 647).

Porównując uzyskane dane z badaniami ogólnokrajowymi dotyczącymi zachowań proekologicznych Polaków, przeprowadzonymi w 2011 roku (N=1002), można zauważyć, że tam również najczęściej wskazywano na ograniczenie zużycia energii elektrycznej (90%) i wody (83%) oraz segregację odpadów (74%)⁴. Wskaźniki te były jednak dużo wyższe. Również w 2013 roku Polacy deklarowali, iż najczęściej oszczędzają energię (86%) oraz ograniczają

⁴ K. Wądołowska, *Zachowania proekologiczne Polaków*, Komunikat z Badań, Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa 2011, s. 7–8, <http://www.cbos.pl> (15.10.2014).

zużycie wody (77%). Na regularną segregację śmieci wskazało 54% ankietowanych⁵.

Tabela 4

Główne działania podejmowane na rzecz ochrony środowiska – analiza porównawcza (w %)

Działania ekologiczne	Gm. Supraśl 2008; N = 380	Woj. Pod- laskie 2010-11; N = 400	Polska			
			2011; Raport CBOS N = 1002	2011; Raport TNS OBOP, N = 1004	2012; Raport TNS Polska, N = 1000	2013; Raport PBS N = 1000
Ograniczenie zużycia energii elektrycznej	76,6	61,67	90	–	79	86
Ograniczenie zużycia wody	72,1		83	89	94	77
Segregowanie odpadów	77,9	55,95	74	62	69	69
w tym: regularnie	–	–	–	45	44	54
sporadycznie	–	–	–	17	25	15

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów z badań⁶.

Badania ogólnopolskie pokazują jednak, że główną motywacją działań proekologicznych nie są względy środowiskowe, lecz ekonomiczne. Jak zauważa K. Wądołowska „oszczędności gospodarstw domowych wynikają raczej z przekonania o niekorzystnej sytuacji materialnej respondentów i ich rodzin, niż ze świadomego wyboru zachowań proekologicznych”⁷. Potwierdzają to również wnioski z cyklicznych badań ankietowych prowadzonych na zlecenie Ministerstwa Środowiska w 2011, 2012 i 2013 roku. „Priorytetem jest oszczędność pieniędzy, a jeżeli idzie o ochronę środowiska, to jest to dodatkowa, drugorzędna korzyść. Tę tezę wspiera fakt, że badani rzadko kiedy podejmują dodatkowe inwestycje służące przede wszystkim ochronie środowiska”⁸. Badania ogólnokrajowe pokazują też, że istnieje duża rozbieżność pomiędzy deklarowanymi wartościami, a faktycznie realizowanymi działaniami.

⁵ Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski, Raport PBS przygotowany dla Ministerstwa Środowiska, Sopot, 28 października 2013, <http://www.mos.gov.pl> (15.10.2014).

⁶ K. Górnicki, Świadomość ekologiczna mieszkańców obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski w świetle badań ilościowych, w: *Kapitał ekologiczny mieszkańców Polski północno-wschodniej*, red. K. Górnicki, Fundacja Zielone Płuca Polski, Białystok–Bydgoszcz–Toruń–Olsztyn–Warszawa 2010; K. Wądołowska, *Zachowania proekologiczne Polaków...; Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski*. Raporty dla Ministerstwa Środowiska z 2011, 2012 i 2013 roku.

⁷ K. Wądołowska, *Zachowania proekologiczne Polaków...* s. 8–9.

⁸ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, Warszawa 2013, s. 10.

Na poziomie deklaracji zdecydowana większość mieszkańców obszarów przyrodniczo cennych województwa podlaskiego (87,02%) uważa się za osoby, które posiadają wiedzę m.in. na temat skutków oddziaływania człowieka na środowisko i starają się ograniczać swój własny wpływ na środowisko. Mieszkańcy w zdecydowanej większości (91,5% osób) popierają też działania na rzecz ochrony środowiska w sektorze turystycznym na terenie swojej gminy.

Tabela 5

Świadomość ekologiczna mieszkańców i ich poparcie dla działań na rzecz ochrony środowiska w sektorze turystycznym (w %)

Warianty odpowiedzi	Deklarowanie się jako osoba świadoma ekologicznie	Poparcie dla działań na rzecz ochrony środowiska w sektorze turystycznym na terenie swojej gminy
Nie	4,17	2,94
Raczej nie	8,81	4,79
Raczej tak	48,38	40,19
Tak	38,64	51,31
Brak odpowiedzi	-	0,62
Suma	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych (N = 647).

Jednak deklarowana świadomość ekologiczna mieszkańców obszarów przyrodniczo cennych województwa podlaskiego nie przekłada się na ich aktywność w sferze inicjatyw na rzecz ochrony przyrody i środowiska. Zdecydowana większość ankietowanych (77,74%) nie uczestniczy w żadnych tego typu działaniach. Swoje uczestnictwo w nich określiło 21,95% respondentów, z tego 17,93% – tylko sporadycznie. Wsparcie finansowe tych inicjatyw deklarowało 8,81% osób. Zmiana tej sytuacji wymaga podjęcia szeregu działań ze strony samorządów terytorialnych oraz organizacji proekologicznych na rzecz aktywizacji społeczności lokalnych i promocji proekologicznych postaw i zachowań. Niepokojący jest bowiem fakt wynikający z badań zachowań ekologicznych Polaków z 2013 roku, który pokazuje, że w stosunku do lat ubiegłych „mimo wzrostu grupy osób uznających wpływ indywidualnych działań jednostki na stan środowiska, popularność zachowań konsumenckich wspierających ochronę środowiska maleje”⁹.

Mieszkańców województwa podlaskiego cechuje również dość bierna postawa w sferze działań na rzecz swojego miejsca zamieszkania i społeczności

⁹ Ibidem, s.10.

lokalnej, w której żyją. Większość (61,98%) nie podejmuje takich działań. Ci, którzy takie działania podejmują, najczęściej wskazywali kupowanie towarów produkowanych lokalnie (23,96%).

Rysunek 3. Działania podejmowane na rzecz swojego miejsca zamieszkania i społeczności lokalnej (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych (N = 647).

Na pytanie o uczestnictwo mieszkańców w lokalnych działaniach i akcjach służących rozwojowi kultury i imprezach kulturalnych ponad 1/3 respondentów stwierdziła, że w nich nie uczestniczy, głównie ze względu na brak czasu lub brak zainteresowania nimi, a 4,33% stwierdziło, że takich imprez po prostu brakuje. Ponad połowa ankietowanych (51,93%) uczestniczy w takich imprezach głównie w charakterze widza.

Podsumowanie

Województwo podlaskie posiada duży potencjał do rozwoju ekoturystyki, gdyż posiada obszary przyrodniczo cenne wyjątkowe w skali krajowej i międzynarodowej. Zachowanie wartości środowiska wymaga jednak promowania proekologicznych zachowań, zarówno wśród turystów, jak i społeczności lokalnych, aby ich działalność nie uszczuplała cenności tych zasobów.

Przeprowadzone badania ankietowe mieszkańców obszarów recepcji turystycznej województwa podlaskiego posiadających walory przyrodniczo cenne oraz porównanie uzyskanych danych z badaniami zachowań ekologicznych Polaków, pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- kryteria ekologiczne mają bardzo mało znaczenie w przypadku codziennych zachowań konsumenckich;
- proekologiczne działania mieszkańców dotyczą głównie oszczędzania energii i wody oraz segregacji odpadów; działania te wynikają jednak często z chęci uzyskania korzyści ekonomicznych, a nie świadomych postaw proekologicznych;
- mieszkańców cechuje na ogół dość duża bierność w zakresie działań na rzecz ochrony przyrody, swojego miejsca zamieszkania i społeczności lokalnych; niewielki odsetek osób aktywnie działa w tych sferach.

Poprawa obecnego stanu rzeczy wymaga przede wszystkim szerszej promocji proekologicznych zachowań i ich skutków dla środowiska (np. przez edukację ekologiczną, kampanie społeczne promujące postawy ekologiczne) oraz aktywizacji społeczności lokalnych na rzecz ochrony i racjonalnego gospodarowania środowiskiem. Jest to jedno z wyzwań jakie stoi przed samorządami terytorialnymi, organizacjami proekologicznymi, ale też i innymi podmiotami, w tym mediami. Badania ogólnopolskie pokazują, że Polacy wskazują media jako główne źródło informacji o środowisku, stąd też ich rola w tym procesie może być znacząca.

Ciekawa wydaje się być propozycja kreowania wizerunku kapitału naturalnego regionu jako interesu społecznego, dającego szansę na rozwój obszaru¹⁰. W odniesieniu do obszarów przyrodniczo cennych województwa podla-

¹⁰ M. Maruszewska, J. Pośpiech, *Świadomość i zachowania ekologiczne mieszkańców obszaru LGD KWS*, Szczecin 2014, s. 3, <http://www.kws.org.pl> (10.10. 2014).

skiego, które pełnią ogólnoeuropejską funkcję usług zachowania różnorodności biologicznej, ma to szczególne znaczenie. Obecnie obszary te często są postrzegane jako bariera rozwoju lokalnego, zarówno przez mieszkańców, jak i władze samorządowe. Zmiana tego postrzegania wymaga jednak poszukiwania nowych rozwiązań m.in. na rzecz ich wsparcia finansowego z zewnątrz.

Bibliografia

- Badania świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski*, Raport TNS OBOP, Warszawa, grudzień 2011, <http://www.mos.gov.pl> (10.10.2014).
- Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski*, Raport TNS Polska dla Ministerstwa Środowiska, Warszawa 2012, <http://www.mos.gov.pl> (15.15.2014).
- Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski*, Raport PBS przygotowany dla Ministerstwa Środowiska, Sopot, 28 października 2013, <http://www.mos.gov.pl> (15.10.2014).
- Górnicki K., *Świadomość ekologiczna mieszkańców obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski w świetle badań ilościowych*, w: *Kapitał ekologiczny mieszkańców Polski północno-wschodniej*, red. K. Górnicki, Fundacja Zielone Płuca Polski, Białystok–Bydgoszcz–Toruń–Olsztyn–Warszawa 2010.
- Kielczewski D., *Rozwój zrównoważony w skali regionalnej, Środowisko przyrodnicze - czynnik, czy bariera rozwoju?*, w: *Zrównoważony rozwój - aspekty rozwoju społeczności lokalnych*, Fundacja Forum Inicjatyw Rozwojowych, Białystok 2009.
- Maruszewska M., Pośpiech J., *Świadomość i zachowania ekologiczne mieszkańców obszaru LGD KWS*, Szczecin 2014, <http://www.kws.org.pl> (10.10. 2014).
- Ochrona środowiska 2013. Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013.
- Wądołowska K., *Zachowania proekologiczne Polaków*, Komunikat z Badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2011, <http://www.cbos.pl> (15.10.2014).

Pro-environmental behavior and the activity of local communities in the areas of tourism reception of the Podlaskie Voivodeship

Summary

The local community plays an important role in the development of tourism. It is, inter alia, a „consumer” of the local environmental resources. The behaviour of the local communities and the economic activity conducted by them have a significant impact on the condition and protection of natural and cultural values of tourist reception areas.

The aim of the article is to analyse the environmental behaviour and activity of the inhabitants of the tourist reception areas in the Podlaskie voivodship (environmentally valuable areas) aiming to protect the environment and their place of residence. The study primarily sought to answer the following questions: whether the ecological criteria have an impact on making everyday purchases, whether and what actions are undertaken by the residents to protect the environment and their place of residence, whether residents support the efforts to protect the environment in the tourism sector in their municipalities?

Translated by: *Kamil Wrzosek*